

РАЗДЕЛ ПЪРВИ

ГРАЖДАНСКО ПРАВО. ОБЩА ЧАСТ

*Глава първа*ПРЕДМЕТ, СИСТЕМА И ИЗТОЧНИЦИ
НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО

§ 1. ПОНЯТИЕ И ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО

1. **Терминологични бележки.** Терминът „гражданско право“ се употребява още в римското право. В древния Рим с този термин се обозначава онази част от правната система, онази съвкупност от правни норми, която урежда отношенията между римските граждани (*ius civile*), за да се разграничи от *ius gentium*. Тоест от правото на народите, което уреждало отношенията на чужденците и отношенията на римските граждани с тях. По времето на Юстиниан (529 г.) се извършва кодификация на правната система и *ius civile* и *ius gentium* се превръщат в единно гражданско право, което урежда отношенията между гражданите.

2. **Определение и предмет на гражданското право.** Ако гражданското право е получило своето наименование от обстоятелството, че е уреждало отношенията между римските граждани, то много скоро след това, и особено през средните векове, загубва връзката си с гражданството като принадлежност на лицата към определена държава и се утвърждава в правосъзданието като частно право, като дял от правото, който урежда и защитава частните интереси. Още древният римски юрист Улпиан в своите Институции (учебник за начинаещи юристи) разделя правото на публично и частно. Според него публичното право е това, което се отнася до положението на римската държава (*Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat*), а частно – което се отнася до ползата на отделните лица (*privatum quod ad singulorum utilitatem*). Това деление, което има за критерии охраняемия интерес, се възприема и от континентална Европа. С развитието на стопанските отношения все по-трудно обаче се установяват постоянно променя-

щите се интереси. От защитата на частните интереси, на частната собственост е заинтересована и самата държава. Това затруднява разграничителната линия между публично и частно право. Затова се въвежда допълнителен критерий за разделяне на правото на публично и частно. И това е методът на правно регулиране. Ако нормите на публичното право регулират интересите и отношенията на лицата с властнически метод, то частното право урежда отношенията между правните субекти с метода на равнопоставеност. Тоест чрез предоставяне на автономия и свобода на личната инициатива в областта на всичко, което съставлява частната сфера на човешката дейност. В областта на частното право страните в правоотношенията са юридически независими една от друга – те не могат да си нареждат, да си заповядват, да се наказват. Те са равнопоставени.

За да се отговори все пак на въпроса, какъв е предметът на гражданското право, необходимо е да се установи какви обществени отношения то урежда. Ако гражданското право безспорно е частно право, то трябва при определяне на неговия предмет да се има предвид и обстоятелството, че през средните векове и до днес в много страни от частното право се е отделила и обособила съвкупност от правни норми, която регулира специфични за частното право отношения – отношения в областта на търговията. Обособява се специално частно право и това е търговското право или иначе казано – гражданско право на търговците.¹

Ако търговското право урежда статута на търговците и търговско-правните отношения между тях и с нетърговци, гражданското право ще урежда останалите отношения, отношенията между гражданите в техния частен живот, а така също и положението и отношенията на юридическите лица, които не са търговци. Но и сред тези отношения на равнопоставеност се обособява една група от правни норми, които уреждат трудови правоотношения. Те са обособени в самостоятелен правен отрасъл – трудово право. Друга група пък урежда гражданскоправни отношения с международен елемент и тези норми са предмет на изследване от отделна научна и учебна дисциплина – международно частно право. Затова в предмета на гражданското право трябва да останат само отношенията, свързани със статута на гражданскоправните субекти и отношенията на равнопоставеност между тях, без търговските, трудовите и правоотношенията с международен елемент.

От посочения предмет на гражданското право е видно, че то урежда две групи правни явления:

Първо. Положението (статута) на гражданскоправните субекти. Това означава, че гражданскоправните норми уреждат личния статут на граждани-

---

¹ Герджиков, О. Коментар на Търговския закон, Част 1. С., 1991 г., с. 10 и сл.

те, физическите лица и отношенията, свързани с него. Така например гражданското право признава, урежда и защитава правоспособността на физическите лица, тяхната дееспособност, индивидуализацията им чрез името, местожителството, актовете за гражданско състояние, техните неимуществени права като чест, достойнство, авторски права и пр. Освен това, гражданското право урежда и статута на юридическите лица като субекти на гражданското право. То определя реда за тяхното образуване и прекратяване, урежда управлението и правителството им, имуществото им, индивидуализиращите ги белези, като наименование, седалище, предмет на дейност и т. н. И най-сетне, гражданското право обхваща и норми, които уреждат положението на държавата като участник в граждански правоотношения.

Второ. Равнопоставените отношения между гражданскоправните субекти. Това са гражданскоправни отношения. Характерно за тях е, че страните са равнопоставени. Това ще рече, че те са юридически независими. Те не могат да си нареждат, да си заповядват, да се наказват. Между тях няма отношения на власт и подчинение, няма субординационни отношения. Равнопоставеността на субектите съпътства гражданското правоотношение по всяко време на неговото развитие. Субектите на гражданското право са свободни сами да решат дали да създават една правна връзка помежду си. Те свободно определят нейното съдържание, винаги могат да я изменят или прекратят. Става въпрос за равна правна възможност да придобиват права и задължения, а не за равен обем или за равенство в упражняването на гражданските права и задължения.

От гледна точка на своя предмет равнопоставените отношения, които урежда гражданското право, могат да бъдат най-различни. Така например ЗЛС урежда статута на физическите лица, признава юридическите лица за носители на права и задължения. ЗС и други нормативни актове уреждат притежаването и упражняването на права върху вещи. СК урежда семейни отношения. ЗЗД урежда облигационни отношения, отношения във връзка с гражданския оборот. ЗНасл. урежда отношения във връзка с наследяването, закрилата, използването и разпространението на творчески, нематериални продукти на човешкия труд – произведения на науката, литературата, изкуството. Това са все отношения в областта на частната сфера на физическите и юридическите лица. На участниците в тези отношения ГП дава автономия, за да могат те при условия на равнопоставеност съобразно своите интереси да придобиват права и задължения, да се отказват от тях. Свободата на волята и равнопоставеността са движещо начало на стопанската инициатива, така необходима у нас при прехода към пазарно стопанство.

§ 2. СИСТЕМИ И ИЗТОЧНИЦИ НА ГРАЖДАНСКОТО ПРАВО

I. Система на гражданското право

1. **Понятие.** Системата на гражданското право представлява разпределение на гражданскоправните норми по правни институти и тяхното логично подреждане.¹ Чрез системата на правото се улеснява правоприлагането, избягват се повторения и противоречия между правните норми, внася се единство в критериите и принципите на подреждане на отделните правни институти, а това има значение и за кодифициране на материята на гражданското право.

Общата част на гражданското право на Република България обхваща норми, които уреждат общи положения за субектите на гражданското право и общите въпроси на всички граждански правоотношения. Тези норми се съдържат в ЗЛС, който урежда статута на физическите и юридическите лица, в ЗЗД, който съдържа общи правила относно сделките, и др.

Специалната част на ГП обхваща пет дяла:

А. Вещно право.

То е съвкупност от правни норми, които уреждат вещни правоотношения, притежаването и упражняването на права върху вещи – право на собственост, вещни права върху чужда вещ (право на строеж, право на ползване, сервитути), способности за придобиване и защита на вещните права, владене, вписвания в нотариалните книги.

Б. Облигационно право.

То е най-големият дял на гражданското право. Облигационното право е съвкупност от правни норми, които уреждат облигационни отношения. А облигационно отношение е това, по силата на което една страна, наречена кредитор, има право да иска от друго, точно определено лице, наречено длъжник, една престация, един резултат – да се даде нещо, да се направи нещо, да не се прави нещо.² Такива отношения най-често възникват от договор, непозволено увреждане (деликт), неоснователно обогатяване, водене на чужда работа без пълномощие и др.

От своя страна облигационното право се дели на обща и специална част. В общата част се отнасят нормите, които са общи за източниците на

¹ Таджер, В. Гражданско право, обща част, дял I. С., с. 33.

² Срв. Кожухаров, Ал. Облигационно право, общо учение за облигационното отношение; нова редакция на Огнян Герджиков. С., 1992 г., с. 4

облигационни задължения и най-вече за договорите, а специалната част урежда отделните видове договори.

В. Авторско право.

Авторското право е съвкупност от правни норми, които уреждат отношенията, възникващи във връзка със създаването, защитата, използването и разпространението на произведения на науката, литературата и изкуството – творчески нематериални продукти на човешкия труд. Нормите се съдържат в ЗАП и сродните му права (1993 г.).

Г. Семейно право.

Семейното право е съвкупност от правни норми, които уреждат семейни отношения. А семейни отношения са тези, които произтичат от брак, родство и осиновяване, настойничество и попечителство. Това са въпроси на сключването на брак, отношения между съпрузи, между родители и деца, прекратяване на брака, отношения при родство, осиновяване, издръжка. Материята е кодифицирана в СК (1985 г.).

Д. Наследствено право.

Това е последният дял на гражданското право. То е съвкупност от правни норми, които уреждат отношенията във връзка с преминаване на имуществото на едно починало физическо лице към други лица, негови наследници. То урежда въпросите по откриване приемане и отказ на наследство, определя видовете наследници, техните дялове и др. Нормите се съдържат в ЗНасл. (1949 г.).

2. Източници на гражданското право. Видове източници. Източниците на гражданското право се съдържат в различни по вид и ранг нормативни актове. Те могат да се групират така:

А. Конституция на Република България. Тъй като съгласно чл. 5, ал. 2 от Конституцията „разпоредбите на Конституцията имат непосредствено действие“, тя се явява пряк източник и на гражданското право. Такива са например нормите, които уреждат основните права и задължения на гражданите, които признават и гарантират частната собственост и свободната стопанска инициатива (чл. 17, 19); правото на сдружаване (чл. 12); правото на наследяване (чл. 17); разпоредбите относно брака и семейството (чл. 46); закрилата на авторските и патентните права (чл. 54, ал. 3) и др. Не всички от посочените разпоредби имат пряко действие. Например за авторските права, семейството, отделни въпроси на частната собственост и др., като правото на наследяване, се уреждат от отделни закони, а други съставляват правни принципи.

Б. Закони. В тесен смисъл на думата, законът е акт на Народното събрание, приет по установен от Конституцията ред, който съдържа общи правила за поведение (норми). По-важни закони в областта на гражданското право са: ЗЛС, ЗС, ЗЗД, ЗАП, ЗП, ЗНасл. и др.

В. Подзаконови актове. Това са актове на изпълнителната власт, най-често постановления на МС, с които се приемат правилници, наредби и инструкции. Техният брой е твърде голям и не е възможно, а и не е необходимо да се изброяват тук. Такива подзаконови актове в областта на гражданското право са: ППЗТСУ, ППЗОС, Павлиник за вписванията, ППЗСПЗЗ и др.

Г. Международни договори. Източници на гражданското право при определени условия могат да съставляват и международни договори (конвенции). Например в областта на международната продажба, на авторското право и пр. Те стават източник на правото само ако са ратифицирани или утвърдени по установен от Конституцията ред. В такъв случай съгласно чл. 5, ал. 4 от Конституцията те стават част от вътрешното право и имат предимство пред нормите на вътрешното законодателство, които им противоречат. Те придобиват ранг съответно на органа, който ги е ратифицирал или утвърдил. Ако са ратифицирани от НС, имат ранга на закон, ако са утвърдени от МС – ранг на подзаконов акт (постановление).

Д. Правни обичаи и обичаи в практиката. Тези два вида обичаи не бива да се смесват. Източник на гражданското право е само правният обичай. Той се характеризира с това, че обичайната норма се спазва продължително със съзнание за необходимост. Обичаят е правило за поведение, основано на силата на навика и подражанието. Като правило създадено и наложено от живота, практикувано дълго, със своя „неустановен произход и страна“, които му придават „ореол на святост и безпогрешност“, обичаят от дълго време се тачи и спазва.¹ Правният обичай има рядко приложение, например в търговското право, при търговското мореплаване и др.

За разлика от правния обичай обичаите в практиката не са източник на гражданско право. Те не са правни норми, а факти, които служат като средство за тълкуване волята на страните, и то, доколкото законът препраща към тях. Така например съгласно чл. 20 от ЗЗД тълкуването на договора трябва да става съобразно „обичаите в практиката“, чл. 227 от ЗЗД допуска отмяна на даренията, стига те да не са „обичайни“.

Е. Съдебна практика. Поначало конкретният съдебен акт (съдебно решение), постановено по конкретно гражданско дело, не е източник на правото. Ако му се придаде задължителна сила, това ще е съдебен прецедент. У нас конкретният съдебен акт, както и съдебният прецедент не са източници на правото. Само тълкувателните решения на Върховния касационен съд, Върховния административен съд и Конституционния съд са задъл-

---

¹ Фаденхехт, Й. Българско гражданско право, обща част. 1929 г. Ново издание 1992 г., с., 40.

жителни за органите на съдебната и изпълнителната власт (чл. 86, ал. 2 и чл. 97 от Закона за съдебната власт и чл. 149 от Конституцията). Следователно те са източници на правото с тази особеност, че не създават нови правни норми, а само изясняват смисъла на други норми. Затова имат вторичен, несамостоятелен характер. В крайна сметка те са тълкувателни правни норми.

Ж. Моралът и добрите нрави като косвен източник. В гражданското законодателство се използват различни термини, които възприемат морално-етичните правила и ги превръщат в правни норми или свързват с тях определени правни последици (чл. 9, 12 и 63 от ЗЗД и др.). С най-широко съдържание е терминът „морал“, в който влизат по-тесните по обхват термини „добрите нрави, добросъвестност“ като морални изисквания за спазване на определено поведение при договорните отношения (чл. 9, 12 и 63 от ЗЗД).

Значението на морално-етичните норми като косвен, субсидиарен източник на гражданското право се проявява при тълкуването на нормативните актове (чл. 46 от ЗНА), при попълване на празноти в правото чрез аналогия (чл. 46, ал. 2 от ЗНА); при сключването и изпълнението на договорите (чл. 12 и 63 от ЗЗД).

3. Справедливост. Приема се, че справедливостта е субсидиарен източник на ГП, когато няма конкретна правна норма или тя е абстрактно формулирана. Справедливостта е правило за поведение, адресирано до правоприлагащия орган. Чрез нея не се създават правни норми, тя е само средство за достигане до конкретно правило, на което да се основе правоприлагащият орган. Например чл. 52 от ЗЗД обявява, че обезщетенията за неимуществени вреди се определят от съда по справедливост. Тъй като неимуществените вреди не се поддават на точна парична оценка, съдът ще трябва във всеки конкретен случай да прецени всички обстоятелства, свързани с увреждането, за да определи справедливо обезщетение.